

Tautosakos darbai 67, 2024, p. 127–143
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.24.67.07>

„Kodėl mes kitokios?“ Lietuvoje gyvenančių pabėgėlių musulmonių svetimumo jausenos ir patirtys

RAMINTA JAKUCEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
raminta.jakuveciene@liti.lt
<https://orcid.org/0009-0005-0057-042X>

SANTRAUKA. Straipsnyje pristatoma per pusiau struktūruotus ir giluminius interviu surinkta medžiaga, nusakanti pabėgėlių musulmonių patirtį – jų sąveiką su Lietuvos visuomene ir išgyvenamą kitoniškumo, svetimumo jausmą. Jos jaučiasi atstumiamos dėl išvaizdos, religijos, kalbos. Pabėgėlės patiria diskriminaciją darbe, viešosiose erdvėse, viešajame transporte, o jų vaikai – mokyklose. Straipsnyje siekiama parodyti, kaip šis svetimumas pabėgėlių moterų internalizuojamas, kaip jos ne tik patiria savo kitoniškumą, bet ir su juo tapatinasi. Musulmonės pabėgėlės saistosi su priimančia visuomene ir siekia save įprasminti; jų saistymosi praktikoms įtakos turi tarpusavyje susijusios tapatybinės kategorijos: lytis, religija, rasė, pabėgėlio statusas. Musulmonės konstruoja savo tapatybę remdamosi panašumu ir skirtingumu nuo vietos visuomenės, jos randa būdų patiriamam svetimumo pojūčiui sušvelninti. Vis dėlto dažnai, susidūrusios su Lietuvos visuomene, pabėgėlės musulmonės, ypač nemokančios lietuvių ar kitos plačiau paplitusios kalbos, jaučiasi stigmatizuojamos, o neigiamos patirtys, pavyzdžiui, smerkiantys žvilgsniai, įžeidimai ar priešiški fiziniai veiksmai (pastūmimas, apspjovimas), verčia jas užsisklęsti.

RAKTAŽODŽIAI: musulmonės, pabėgėlės, *kitas*, *svetimas*, stigma.

“Why Are We Different?” Feelings of Not Belonging and Actual Experiences of the Female Muslim Refugees in Lithuania

ABSTRACT. The author of the article introduces materials that she has collected by means of making semi-structured in-depth interviews with female Muslim refugees, related to their experiences including interactions with the Lithuanian society and feelings of being different and unable to fit in. The women feel excluded because of their physical appearance, religion, and language. Refugees experience discrimination at work, public spaces as well as public transport, meanwhile their children, at school. The article aims at revealing certain

Received: 27/11/2023. **Accepted:** 22/05/2024

Copyright © Raminta Jakucevičienė, 2024. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

models of estrangement internalized by the female refugees as well as their identification with their differences, on top of experiencing them. Muslim refugees attempt to fit in the recipient society and try to blend into the environment; their binding practices are affected by intersectional categories of identity, including gender, religion, race, and the status of a refugee. The Muslim women construct their identity against categories of similarity and difference in relation to the local society, finding ways of mellowing the feeling of not fitting in that they experience. However, while interacting with the Lithuanian society the female refugees, especially those that cannot speak Lithuanian or any other widely known language, frequently feel stigmatized, while the negative things that they experience, including deprecatory looks, insults and hostile physical actions (pushing or spitting) cause them to isolate themselves even further.

KEYWORDS: Muslims, refugees, *the other*, *alien*, stigma.

ĮVADAS

Lietuvoje jau ne vienus metus, šalia kitų socialinių grupių, gyvena prieglobstį gavę pabėgėliai iš įvairių pasaulio šalių. Vieniems įsilieti į Lietuvos visuomenę – rasti namus, darbo, žmonių, su kuriais galima bendrauti, dalytis mintimis, rūpesčiais, – sekasi lengviau, kitiems sunkiau. Vienus žmones visuomenė priima atviriau, kitus – atsargiau. Tai veikia keletas faktorių, pavyzdžiui, kalbos, religijos, odos spalvos, kultūros, išsilavinimo, lyties skirtumai, stereotipai ir išankstinės visuomenės nuostatos kurių nors grupių atžvilgiu. Musulmonių pabėgėlių atveju neretai sąveikauja visos išvardytosios tapatybių kategorijos. Migracijos kontekste sąveikinis požiūris (angl. *intersectionality*, žr. Blažytė 2017: 70) padeda atskleisti, kaip lyties, rasės, etniškumo ir kitos socialinės kategorijos bei jų sąveika kuria nelygybę, marginalumą ar privilegijas ir apima tapatybių kūrimo bei perkūrimo procesą (Jakucevičienė 2022: 9). Pabėgėlės musulmonės iš esmės lietuviškoje visuomenėje mato save kaip *svetimas*, *kitas*, *nesavas*, nes jų religinės tapatybės išoriniai atributai, odos spalva yra matomi, jų kalba, išsilavinimas vertinami kaip nesuprantami, nepripažįstami, nepakankami, jų kilmės šalies kultūra atrodo tolima ir egzotiška, o lyčių skirtumai, lemiami kultūros ir religijos, – kaip emancipacijos stoka. Lietuvos visuomenė apie pabėgėlius dažniausiai sužino iš žiniasklaidos, taip pat linkstančios apie juos, ypač musulmonus, formuoti neigiamą nuomonę. 2022 m. visuomenės nuostatų apie etnines ir religines grupes tyrimo duomenimis, net 53,3 proc. respondentų mano, kad Lietuva neturi priimti gyventi karo pabėgėlių musulmonų [1]. Egdūnas Račius prognozuoja, kad ateinančiais dešimtmečiais Lietuvoje (kaip ir kitose Europos sąjungos valstybėse) didelę imigrantų dalį sudarys išeiviai iš musulmoniškųjų Azijos ir Afrikos bendruomenių, o juos integruodami neišvengiamai susidursime su „kultūrinėmis skirtybėmis, atsiradusiomis etninės kilmės, religijos, išsilavinimo, socialinės padėties nulemtų vertybių sampratos bei gyvenimo būdo pagrindu“ (Račius 2016: 16).

Šiuo straipsniu siekiama išsiaiškinti, kodėl musulmonės moterys, turinčios pabėgėlių statusą Lietuvoje, jaučiasi *kitokios* ir *svetimos* šalies visuomenėje. Analizuojama, kokie išoriniai, kultūriniai, socialiniai aspektai, informančių nuomone, jas daro *kitokias* ir *svetimas* Lietuvoje.

Musulmonų imigracijos ir integracijos tema Vakarų pasaulyje nagrinėjama jau kelis dešimtmečius, o Lietuvoje šie tyrimai vis dar nauji. Pabėgėliai visur susiduria su panašiais iššūkiais, tačiau Lietuvos integracijos sistema dar tik formuojasi ir nuolat kinta. *Kito*, *svetimo* tema nagrinėta ne viename tiriamajame darbe Lietuvoje, tačiau kitoniškumas (angl. *otherness*) imigracijos kontekste nėra tyrinėtas, neanalizuota, kaip jis suvokiamas ir reflektuojamas pabėgėlių musulmonių, kokią įtaką jų požiūriui turi tarpusavyje sąveikaujančios tapatybių kategorijos, tokios kaip lytis, rasė, religija, pabėgėlio statusas.

Tyrimui pasitelkta medžiaga autorės surinkta 2018–2023 metais. Su dešimčia Lietuvoje gyvenančių, pabėgėlio statusą turinčių musulmonių buvo atlikti pusiau struktūruoti bei giluminiai interviu. Lauko tyrimui pasitelktas stebėjimo dalyvaujant metodas: medžiaga buvo renkama dalyvaujant nevyriausybinų organizacijų, dirbančių su pabėgėliais, veikloje – užsiėmimuose moterims ir vaikams, šventėse.

Tyrimo dalyvavusios musulmonės pabėgėlės į Lietuvą atvyko iš šių šalių: Azerbaidžanas, Irakas, Iranas, Rusijos Federacija, Sirija, Tadžikistanas, Turkija. Dauguma tyrimo dalyvių ištekėjusios ir turi vaikų, viena netekėjusi ir vaikų neturi, viena ištekėjusi ir neturi savo vaikų. Moterų amžius – nuo 20 iki 50 metų¹. Visos moterys, davusios interviu, į Lietuvą atvyko panašiu laiku – 2016–2017 metais. Sąvoka *musulmonės* straipsnyje vartojama kaip skėtinis terminas, apibūdinantis moteris, atvykusias iš valstybių, kuriose dominuoja musulmonai. Tarp apklaustų moterų yra ir islamą praktikuojančių, ir nepraktikuojančių, bet visos jos kultūriškai brendo islamo aplinkoje. Aštuonios kalbintos moterys iš dešimties nešioja hidžabą ir (arba) kitokią religinės ar kultūrinės tradicijos apibrėžiamą aprangą.

Atliekant kontaktinius ir nuotolinius interviu buvo svarbu leisti dalyvėms pasirinkti patogiausią bendravimo formą, užtikrinti emocinį jaukumą. Per interviu buvo siekiama užtikrinti saugią erdvę, kad moterys galėtų pasakoti apie savo patirtis, – nuotoliniai pokalbiai sumažino įtampą, ne taip trikdė. Interviu buvo atliekami lietuvių, rusų, anglų kalbomis, taip pat, pasitelkiant vertėją, iš arabų kalbos į anglų. Pokalbiai vidutiniškai trukdavo po valandą, kai kurie būdavo ilgesni, jei moterys norėdavo išsipasakoti.

Kokybinis tyrimas padėjo surinkti giluminius duomenis, tačiau iškėlė nemažai etinių ir praktinių iššūkių – pavyzdžiui, kaip patekti į tyrimo lauką. Buvo sunku pasiekti pabėgėles musulmones, prireikė nevyriausybinų organizacijų pagalbos, savanorių, reikėjo atrasti bendruomenės *saugotojus (-as)*². Vėliau reikėjo labai

1 Informančių amžiaus grupė nurodoma prie interviu citatų.

2 „Saugotojai“ (angl. *gatekeepers*) – asmenys, grupės ar organizacijos, palengvinančios, padedančios ar kontroliuojančios tyrėjų prieigą prie tyrimo dalyvių.

daug laiko, kad pavyktų įgyti pabėgėlių moterų pasitikėjimą. Ne visos moterys, su kuriomis pavyko užmegzti ryšį, sutiko duoti interviu bei įrašyti pokalbį – vienuoms neleido vyrai, kitos teigė negalinčios nieko įdomaus papasakoti, jas gąsdino interviu įrašymo galimybė. Būta atvejo, kai, paprašius pasikalbėti nuotoliniu būdu, ilgai derinus susitikimo laiką, galiausiai prisijungė vyras, motyvuodamas tuo, kad jis geriau reprezentuosiąs jų šeimą, o moteris ekrane net nepasirodė. Šis pavyzdys iliustruoja tiriamosios grupės narių jautrumą ir jaučiamą nepasitikėjimą svetimais, išorinio rato žmonėmis, taip pat lyčių vaidmenis bei reprezentaciją musulmonų šeimose.

Visi interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis Lietuvoje atlikti gavus žodinių sutikimą dalyvauti tyrime ir įrašyti pokalbį. Siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą, vardai, kilmės šalis bei kita informacija, iš kurios būtų galima identifikuoti asmenį, nėra atskleidžiama. Per interviu su pabėgėlėmis aiškintasi apie jų atvykimo į Lietuvą kelią, patirtis Pabėgėlių priėmimo centre ir tolesnę institucinę integraciją, kaip joms sekėsi megzti ir palaikyti ryšius su integracijos sistemos darbuotojais, kurti pažintis, priprasti prie gyvenimo Lietuvoje, kokių iššūkių joms kyla, kokie jų ateities planai, ir kita.

Straipsnyje sąvokos *kitas*, *svetimas* vartojamos kaip termino *savas* antonimai. Kitų dviejų pasitelkiamų sąvokų – *kitoniškumas* (angl. *otherness*) ir *kitinimas*, arba *darymas kitokio* (angl. *othering*) – vertimas į lietuvių kalbą problemiškas, nėra nusi-stovėjusių terminų. Nors V. Savoniakaitė anglų kalbos terminą *othering* verčia kaip *kitoniškumas* (2014: 12), reikėtų pabrėžti, kad anglakalbiuose tyrimuose *othering* apibrėžiamas kaip procesas – *kitoniškumo kūrimas*, o kitoniškumą atitinka terminas *otherness* – savybė, būseną, sąlyga (Staszak 2009: 43–44). Toliau straipsnyje pateikiama šių ir kitų tyrimui svarbių terminų analizės socialiniuose ir humanitariniuose moksluose apžvalga, siekiant suprasti terminų specifiką bei tai, kokie socialiniai procesai jais apibrėžiami. Kituose poskyriuose nagrinėjama empirinė medžiaga, parodanti, kaip Lietuvos visuomenėje kitoniškumą jaučia ir išgyvena pačios pabėgėlės musulmonės.

Kita svarbi sąvoka – *saistymasis* (angl. *belonging*) – reiškia priklausymą žmonių grupei ir savęs siejimą su tam tikra vieta, emociškai įkrauta socialine erdve. Žmonės susisaisto, kai juos sieja bendros vertybės, santykiai ir praktika (Anthias 2006: 21). Saistymasis jungia suvokimą ir veikimą, abipusiškumo jausmą bei daugiau ar mažiau formalizuotas kolektyvinės ištikimybės išraiškas, materialius ar nematerialius įsipareigojimus (Pfaff–Czarnecka 2011: 2). Saistydamasis asmuo kuria santykį su vieta, žmonėmis, aplinka. Analizuojant pabėgėlių patirtis priimančioje visuomenėje, ši sąvoka padeda geriau suprasti žmogaus, atvykusio iš kitokios sociokultūrinės aplinkos, bandymą rasti vietą, įsilieti į naują visuomenę.

Straipsnyje pasitelkiami aprašomasis, interpretacinis ir lyginamasis metodai.

PAGRINDINIŲ VARTOJAMŲ HUMANITARINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ TERMINŲ APŽVALGA

Kito, kitoniškumo, svetimo tema tiek humanitariniuose, tiek socialiniuose moksluose nagrinėjama jau seniai, ji svarbi filosofijoje. *Kitoniškumas* apibrėžiamas kaip glaudžiai susijęs su asmens tapatybe, nes *kitas* egzistuoja tik per santykį su savimi. Jurgis Dieliautas, žvelgdamas iš filosofinės perspektyvos, *kitą* ir *svetimą* laiko tuo, kas „mums priešiška, kitoniška, nepriimtina“, ir vaizdžiai teigia, kad „mums reikia priešo kaip kažko stojančio priešais, reikia kito, kad būtų surastas ir suprastas kitoniškumas, dar reikia kažko nepriimtino, kad suprastume, kas priimta ir kas palikta“ (2010: 60). *Svetimas*, anot J. Dieliauto, kartais yra *radikalus kitas* – toks, su kuriuo negali susitapatinti, kurio negali „priskirti sau“ (ten pat: 72), kitoks savo kalba, religija ar rase, galbūt *kitoks* daugiau nei vienu tapatybės elementu (Kastoryano 2010: 88). Mūsų reakcija į *kitą, svetimą* dažniausiai būna priešintis, vengti arba siekti asimiliuoti svetimą (Waldenfels 2011: 3).

Antropologas Andre Gingrichas *kitoniškumą* ir saistymąsi laiko tapatybės sudedamosiomis dalimis (2006: 4), nes tai neišvengiamai susiję su priklausymu ar nepriklausymu tam tikrai grupei. Takoskyra brėžiama tarp *savo* ir *kito* klausiant, kas yra nuosavos socialinės grupės viduje, o kas – išorėje.

Sąveika socialinėse grupėse ir už jų ribų vyksta pagal tam tikrus simbolinius kodus, kategorijas ir įsivaizduojamas ribas, siekiant identifikuoti įtrauktuosius ir atstumtuosius, *konformistus* ir *deviantus*; pastarieji nepaklūsta teisinėms ir politinėms normoms arba socialiniams ir kultūriniais kodams (Kastoryano 2010: 79). Apibrėžiant *kitą*, reikia nustatyti realias ar simbolines ribas, lemiančias vidinę grupės diferenciaciją. Taip sukuriamos socialinės, kultūrinės ir moralinės kategorijos, be kita ko, hierarchizuojančios kultūras. Kitoniškumas – nuolatinis grupės *mes* ribų peržengimas, steigiantis sudėtingus santykius tarp individų (ten pat: 79–80).

Identiteto ribų brėžimas tarp grupių – tai pagrindinė bendruomeninių tapatybių formavimosi proceso dalis (Barth 1969: 9). Priklausyti tam tikrai grupei kaip socialiniam dariniui reiškia turėti atitinkamą tapatybę ir jos kaip saistymosi su socialine grupe ženklus: aprangą, gyvenimo stilių, vertybinę orientaciją ir kitus (ten pat: 14). Priklausymą tam tikrai grupei dažnai steigia tókios kategorijos kaip *mes* ir *jie*, *savas* ir *kitas*, *kitoks*, *svetimas*. Fredrikas Barthas, daugiausia dėmesio skyręs etninei tapatybei nagrinėti, pabrėžia, kad ją kuria ir palaiko nuolatiniai įtraukties bei atskirties procesai, santykis tarp *mes* ir *jie*, socialinės, kultūrinės, politinės aplinkybės (ten pat: 35). Jean-François Staszakas teigia, kad kitoniškumas konstruojamas ne tik per santykį tarp *mes* ir *jie*, tarp vidinės (*mes*) ir išorinės (*jie, kiti*) grupės, „kitoniškumas – tai diskursinis procesas, kai dominuojanti vidinė grupė įsteigia išorę“ (Staszak 2009: 44), pabrėždama ir stigmatizuodama skirtumą, tikrą ar įsivaizduojamą. Vykstant šiam procesui paneigiama išorinės grupės tapatybė, atsiranda motyvas

diskriminuoti. Paprastai tariant, „skirtumai priklauso faktų sričiai, o kitoniškumas – diskurso“ (ten pat: 45). Galios asimetrija konstruojant kitoniškumą – šio proceso ašis. Vidinė, dominuojanti grupė gali primesti savo vertybes ir nuvertinti išorinės grupės vertybes kaip ne tokias svarbias, stokojančias „kokybės“. Ulfas Hannerzas taip pat mąstė, kad kitas, arba kitoks, yra stokojantis, nevisavertis (1996: 120).

Kitinimas – tai žmonių diferencijavimas, išstūmimas į užribį pagal tam tikras socialiai susikurtas kategorijas [2]. Visos bendruomenės steigia savą ir kitą remdamosi savomis, bendruomenėje nusistovėjusiomis, kategorijomis. Šias praktikas aprašo Edwardas Saidas, vienas žymiausių postkolonializmo teoretikų, knygoje *Orientalizmas* (2006). Vienas svarbiausių jo metodologinių įrankių – kitoniškumo sąvoka, žyminti, kaip Vakarų visuomenės Rytus suvokė kaip iš esmės skirtingus, nevisavertius. Taip įsteigta priešprieša tarp Vakarų ir Rytų, pagal ją Vakarai dažnai vaizduojami kaip racionalūs, išsivystę ir pranašesni, o Rytai – kaip egzotiški, neracionalūs ir menkesni. Priešprieša *savas* ir *kitas* sulyginama su priešprieša *geras* ir *blogas*, taigi *kitas* tampa simetriškas *blogam*.

Lila Abu-Lughod knygoje „Ar reikia gelbėti musulmones?“ (2013) atkreipė dėmesį, kad musulmonėms primetamos kategorizuojančios ir homogenizuojančios sąvokos. Knygoje autorė apibrėžia kitinimą kaip procesą, kai tam tikros žmonių grupės kategorizuojamos kaip iš esmės skirtingos nuo vakariečių suvokiamos normos, taigi jos dažnai marginalizuojamos arba egzotizuojamos. L. Abu-Lughod tyrinėja, kaip Vakaruose dominuojanti musulmonių samprata prisideda prie jų įkitinimo ir kokios yra šio įkitinimo pasekmės. Jis reiškia stereotipizavimą ir musulmonių patirčių supaprastinimą vakarietiška diskurse, taip pat kultūrinį imperializmą: vakarietiškas gyvenimo būdas suvokiamas kaip viršesnis, o musulmonės laikomos kitomis, kurias reikia gelbėti. Taip pat, anot L. Abu-Lughod, dažnai neatsižvelgiama į musulmonių nuomonių, patirčių ir perspektyvų įvairovę, remiamasi vieninteliu pasakojimu, atitinkančiu išankstines nuostatas. Kitoniškumas glaudžiai susijęs su nelygiaverčiais galios santykiais, kai iškeliamos savos, vakarietiškos vertybės (išsilavinimas, feminizmas), o kitos pažeminamos (ten pat).

Sąveikaujant su aplinka, visuomene labai svarbų vaidmenį atlieka asmens tapatybė. Antropologijoje tapatybė, arba identitetas, suprantama kaip panašumas (angl. *sameness*), kartu gretinama su skirtingumu (angl. *difference*), skirtumo pabrėžimu. Identitetas „neatsiejamas nuo kito / kitoniškumo įvaizdžių ar konstrukcijų ir nuo to, kaip esi matomas(-a) kito / kitų iš išorės“ (Čiubrinskas 2011: 15). Anthony Giddensas skiria socialinę tapatybę ir tapatinimąsi, arba asmens tapatumą (angl. *self-identity*). Tapatinimasis – tai apmąstyta įsitraukimas į savo veiksmus ir nuolatiniis savos tapatybės kūrimas (2000: 52), o socialinė tapatybė – tai savybės, kurias individui priskiria kiti, riboženkliai, bendriausia prasme parodantys, kas yra tas asmuo, kokiu būdu jis tampa *savas* – toks kaip kiti (ten pat). Per sąveiką

susiformuojantys asmens tapatumas bei socialinė tapatybė leidžia geriau suprasti musulmonių pabėgėlių patirtis: sąveika su Lietuvos visuomene keičia ir jų tapatinimosi su savąja kultūra praktikas.

Būti musulmone reiškia ir tai, kad tau priskiriama tam tikra stigma. Neigiamas visuomenės požiūris prisideda prie pabėgėlių musulmonių socialinės ir psichologinės būklės, ypač šalyse, kuriose vyrauja kitokios (arba ne tokios įtraukiančios) kultūrinės praktikos. Čia svarbus dar vienas dėmuo – su lytimi susiję tapatybės aspektai. Reikėtų pabrėžti, kad lytis – tai viena svarbiausių asmens tapatybę formuojančių kategorijų, o lyties tapatumą veikia individualūs, kolektyviniai, socialiniai ir biologiniai veiksniai (Gove, Watt 2004: 46). Visuomenėse, kur musulmonai sudaro daugumą, vyrų ir moterų veikimo sferos yra griežtai atskirtos, socializacija vyksta atskirai, o vaikai nuo mažens mokomi skirtingų lyčių vaidmenų (Račius 2016: 105).

Stigmos veikimą išsamiai yra aprašęs Ervingas Goffmanas knygoje „Stigma: pastabas apie pažeistos tapatybės valdymą“ (1990): pasitelkdamas sociologinę perspektyvą, jis parodo sudėtingą stigmatizavimo dinamiką, tapatybės formavimo procesus ir socialines pasekmes, susijusias su stigmatizuotos tapatybės priskyrimu. Visuomenė konstruoja ir įtvirtina stigmatas dažnai remdamasi tam tikromis savybėmis, kurios laikomos socialiai nepageidaujamomis. E. Goffmanas išskiria rasės, tautos ir religijos stigmą – vadina ją gentine (angl. *tribal stigma*, ten pat: 14). Tad būti kitos rasės, tautos, religijos negu dauguma reiškia įgyti stigmą. Tačiau jei asmuo yra ne tik kitos tautos, religijos, rasės, bet dar ir moteris, taip pat kito statuso – pabėgėlė, tai sudaro sąlygas daugiasluoksnei diskriminacijai ir ji, pabėgėlė moteris, tampa pažeidžiama (Crenshaw 1991: 1257). Pabėgėlės bando įsitvirtinti Lietuvos visuomenėje, prisitaikyti prie joms naujos kultūros, miestų aplinkos, gyvenimo būdo, visuomenės normų, klimato, išmokti naujos kalbos ir sykiu atsakyti į klausimą „kas aš esu dabar, šiomis aplinkybėmis?“. Nuo sąveikos su Lietuvos visuomene priklauso, ar jos tapatinasi, sieja save su Lietuvos visuomene, ar atsiskiria, atsiriboja.

PABĖGĖLIŲ MUSULMONIŲ SUVOKIAMAS IR IŠGYVENAMAS KITONIŠKUMAS: IŠVAIZDA

Kalbėdamas apie savo patirtį Lietuvoje, informantės akcentavo kitoniškumo ir svetimumo jauseną. Interviu dažnai buvo minimi „žvilgsniai“, verčiantys jas jaustis kitokias, – priešiški, neįaukūs. Žvilgsnis nėra „tik“ žiūrėjimas. Žvilgsnis įveda galios santykį (Crossley 1993: 399). Kitinantis žvilgsnis (angl. *othering gaze*) – vizualiųjų menų terminas, ateinantis iš pokolonijinės kritikos, aptariant (po)kolonijinių subjektų vaizdavimą. Kitinti reiškia „sumažinti žmogų iki išorinio atvaizdo, kuriam trūksta gylio ir vidujybės, ir taip sau padėti tą žmogų nuvertinti ar sunaikinti“

(Goldin 2022: 99). Kitinantį aplinkinių žvilgsnį pasakojo jutusios beveik visos informantės. Šios jausenos atskleidžia, jog kitoniškumas ir svetimumas kai kada būna išankstinis, jį nulemia išoriniai moterų bruožai, jis patiriamas konkrečiose situacijose, būna įsisąmoninamas ir tampa tapatybės dalimi.

Anot informančių, žvilgsniai ir kitos svetimumo jausmą stiprinančios patirtys ypač veikė joms atvykus į Lietuvą, per pirmus susidūrimus su visuomene. Daugumai moterų tai įvyko Ruklos Pabėgėlių priėmimo centre³. Miestelyje Pabėgėlių priėmimo centras veikia jau 26 metus. Štai moteris pasakoja, kaip jautėsi prieš maždaug 7 m. Rukloje:

Rukloj žmogus – ne kaip Vilniuje. Ten visi mūsų bijojo. Mano plaukai juodi, žmonės manęs bijojo. Aš eidavau į parduotuvę, ten maža tokia parduotuvė, kaip „Aibė“; visi mato, galvoja, kad aš ką paimsiu, įsikišiu į kišenę, – aš nežinau. Buvo taip nemalonu, visi į mane taip žiūrėjo. Dabar, kai einu į parduotuvę, nežiūriu į nieką – nekreipiu dėmesio, bet tada žiūrėdavau, kreipdavau dėmesį. Ir į mane žiūrėdavo ir darbuotojai tada Rukloje – nežinau, kaip dabar, – buvo labai agresyvūs. Labai. Buvo viena mergaitė [moteris, darbuotoja – R. J.], niekad nepamiršau, vieną kartą ji atėjo pas mus į kambarį – ten kas dieną šimtą kartų reikia parašo, parašas parašas parašas, – aš miego noriu, tuk tuk tuk, „ateikit, parašo reikia“. Duoda vieną muilą – reikia penkių parašų. Kažkokia sovietinė sistema, velniai griebtų, pasirašai. Kiekvieną dieną užėina. Ir buvo vieną dieną dešimta valanda, aš miegojau, su vaiku [rodo, kad išmėtyta daiktų, žaislų, – R. J.], jokios tvarkos. Ji kasdien užėina ir taip su pasišlykštėjimu veide – ją pykina, problema čia. Bet nėra ten kakų – žaisliukai. O ji: pykina, viskas pykina, mes kalbam, o ji: viskas labai labai blogai. Pasakiau vyrui, kad nebegaliu daugiau čia gyventi, davai išvažiuojam iš čia. Visi darbuotojai agresyvūs, mano, kad mes juos išnaudojam, siekiam naudoti, – buvo labai nemalonu (I. 30–40 m., iškėjęs, turi vaikų, interviu lietuvių kalba).

Informantė nurodo savo išvaizdą (plaukus) kaip bruožą, išskiriantį ir kartu stigmatizuojantį. Jos pasakojimas liudija, kad kitoniškumą steigia bruožai, o jį informantė sieja su socialinėmis pasekmėmis – neigiamu aplinkinių dėmesiu, neigiamu darbuotojų požiūriu. Atviras pasišlykštėjimo demonstravimas sustiprina svetimumo, atstūmimo jauseną ir suteikia nevisavertiškumo, stokos pojūtį – tai, apie ką U. Hannerzas sakė, „kad kitoniškumą sudaro ne tiek skirtingumas, kiek nevisavertiškumas“ (1996: 120). Svetimo, kito buvimas bet kurioje bendruomenėje kelia

.....
 3 Į Lietuvą atvykstantys trečiųjų šalių (ne Europos Sąjungos) piliečiai, prašantys prieglobsčio, atsakymo dėl suteikiamo ar nesuteikiamo pabėgėlio statuso laukia Užsieniečių registracijos centre Pabradėje, o gavę prieglobstį – pabėgėlio statusą, – anksčiau būdavo apgyvendinami Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje. Pagal Europos Sąjungos kvotą perkeliama asmenys iš pabėgėlių stovyklų Turkijoje ir Graikijoje iškart apgyvendinami Ruklos Pabėgėlių priėmimo centre.

įtampą, nes kitoniškumas leidžia skirstyti žmones į grupes: vienos tapatybė yra vertinama ir atitinka normą, o kita būna nuvertinama, diskriminuojama, ją nusako normos nebuvimas (Staszak 2009: 44). Darbuotojų elgesio interpretavimas kaip agresijos, įvardytas išnaudojimas sustiprina atskirtį tarp savų ir svetimų grupių. Tokioje aplinkoje įtampa tampa nepakeliama, todėl pabėgėlė prašė vyro išvykti anksčiau, nei buvo nustatytas terminas.

Pabėgėlės, pasakodamos apie savo patirtį, neretai internalizuoja ir savo vaikų patirtį, per ją išreiškia savo santykį su visuomene:

[...] pirmasis mano vaikas [dukra – R. J.] turėjo problemų mokykloje, buvo tamsi [angl. *dark*], mama dengėsi [galvą – R. J.], lietuvių vaikai nenorėjo draugauti [...], [ji – R. J.] verkdamo ir sakydavo, kad neturi draugų (III. 40–50 m., ištėkėjusi, turi vaikų, interviu anglų kalba).

Vieną kartą [vaikas – R. J.] paklausė: mama, kodėl kitų vaikų klasėje plaukai kitokios spalvos, o mano juodi – kodėl? Aišku, atsakymo nėra. Visi sėdi, tik mano juodi. Ir dar labai daug. Aš jam sakiau, kad tai ne problema, o jis: o kodėl mes ne [šalies pavadinimas – R. J.] gyvenam? Labai daug klausimų. Bet aš nenoriu, kad [vaikas – R. J.] jaustų tą istoriją (I. 30–40 m., ištėkėjusi, turi vaikų, interviu lietuvių kalba).

Vaikų išgyvenimai dėl kitokios, išskirtinės išvaizdos veikia informantes, jos tai laiko problema. Moterims rūpi, kaip jų vaikai apmąsto savo kitoniškumą: kodėl jie kitokie, kodėl neturi draugų, yra nepriimami bendraamžių? Jos stengiasi apsaugoti, sušvelninti atskirtį, svetimumą, todėl mėgina keisti situaciją: mezga dialogą su ugdymo įstaigų pedagogais, kitų vaikų tėvais, kviečiasi vaikus su tėvais į svečius. Pabėgėlių vaikai išgyvena atskirtį ne tik dėl savo, bet ir dėl tėvų išvaizdos – pavyzdžiui, mamos, dėvinčios hidžabą. Jie taip pat kenčia turėdami pabėgėlio statusą, jausdami kalbos barjerą. Vaikai jautrūs toms pačioms susikertančioms tapatybių kategorijoms (rasės, statuso, religijos) kaip ir suaugusieji.

Kalbėdamos apie savo patirtį šalies, suteikusios prieglobstį, visuomenėje, kitos tyrime dalyvavusios moterys įvertina skirtumus, panašumus bei pranašumus:

Ji turi šeimos gydytoją ir sako, kad jei visi būtų tokie kaip jos šeimos gydytoja, tada viskas būtų idealu, nes ji [gydytoja – R. J.] tikrai maloni, rūpestinga, mėgina padėti visais įmanomais būdais. [Ši moteris – R. J.] sakė, kad žmonės [lietuviai – R. J.] žiūri į odos spalvą, pavyzdžiui, jei [pabėgėlis – R. J.] tamsesnės odos, tuomet [jis – R. J.] turės daugiau problemų [...]. Ji sakė, kad nesusiduria su tokiais dalykais kaip kiti [jos pažįstami – R. J.] žmonės, nes jie tiesiog tamsesnės odos. Ji pasakoja, kad girdėjo apie [diskriminuojančius – R. J.] incidentus dėl odos spalvos, į tai reikėtų atsižvelgti (II. 40–50 m., ištėkėjusi, turi vaikų, interviu arabų ir anglų kalbomis).

Šis interviu, kaip ir keli kiti, buvo atliktas padedant vertėjai iš arabų į anglų kalbą, todėl citatose kalbama trečiuoju asmeniu. Informantė lygina savo ir kitų jos pažįstamų pabėgėlių patirtis, žino apie „incidentus“ – nenurodo, kokius, tačiau leidžia suprasti, kad tai įžeidimai, užsipuolimai viešosiose erdvėse. Moteris daro išvadą, kad skirtumas priklauso nuo odos spalvos: kuo ji tamsesnė, tuo didesnė incidento tikimybė – žmogus labiau išsiskiria visuomenėje, kurią sudaro lietuvių dauguma. Informantės patiriamus priimančios visuomenės ir pabėgėlių išvaizdos skirtumus galima interpretuoti kaip įsivaizduojamą panašumą; socialiniai veikėjai turi laikyti save daugiau ar mažiau vienodais ar panašiais, kad jaustųsi vienodai vertingi. Tokia logika, anot Marriane Gullestad, dažnai lemia, kad pabrėžiami bendrumai, o skirtumai būna sumenkinami (2002: 46–47). Ji taip pat subjektyviai interpretuoja „baltumą“, telkiantį ir priartinantį prie „privilegiuotos socialinės pozicijos“ (Daukšas 2017: 133–134). Informantė teigia pati neturėjusi neigiamų patirčių, tačiau taip pat mąsčiusi apie galimus nemalonumus ir sąmoningai vengusi situacijų, kur galėtų susidurti su diskriminacija, mobingu:

Pagrindinė priežastis, kodėl jie turi šią vietą [savo verslą – R. J.], – ta, kad ji nori dirbti, bet nenori dirbti pas [kitą – R. J.] žmogų, kuris gali būti jai nelabai malonus arba rasiščiau nusiteikęs, o taip nenutinka [dirbant – R. J.] šioje vietoje – ji gali dirbti pati ir taip dar geriau [nei dirbti samdomą darbą – R. J.] (II. 40–50 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu arabų ir anglų kalbomis).

Viena dalyvė pasakojo apie savo privalumus, lyginant su kitomis musulmonėmis:

Aš neatrodo kaip tipiška [musulmonė – R. J.] ir kalbu angliškai, todėl žmonės mano, kad aš ispanė ar panašiai, per daug neklausinėja (IV. 30–40 m., netekėjusi, neturi vaikų, interviu anglų kalba).

Informantė žino stereotipus, susijusius su musulmonėmis, tačiau su jais nesitapatina: savo išvaizdą, aprangos stilių laiko vakarietišku; jos nuomone, jis lemia palyginti lengvą pritapimą Lietuvos visuomenėje, jos pačios žodžiais tariant, „be nesklandumų“. Lengvą orientavimąsi, savumo pojūtį sustiprina gebėjimas susikalbėti angliškai – tai padidina jos kalbinį lankstumą ir leidžia atsiriboti nuo „tipinės musulmonės“ stereotipo.

Pabėgėlės musulmonės dažnai pasakodavo apie informantėms nemalonią, skaudžią ar žeidžiančią patirtį. Paprastai tai situacijos, kai jos bendraudavo su lietuviais viešojoje erdvėje, darbo aplinkoje. Neigiamas patirtis Lietuvos visuomenėje jos linkusios sieti su savo išvaizda – odos, plaukų spalva. Moteris pasakojo ne tik apie savo pačių, bet ir apie vaikų patirtį ugdymo įstaigose, kur jie jautėsi dėl išorės

atstumiami bendraamžių. Pabėgėlės musulmonės ne vien pasyviai priima tokį kategorizavimą ir stigmatizavimą – jos aktyviai derasi su visuomene dėl savo statuso, supranta gajus stereotipus apie musulmones ir siekia nebūti su jais tapatinamos.

APRANGA KAIP PABĖGĖLIŲ RELIGINĖS TAPATYBĖS RAIŠKOS PRIEMONĖ IR KITONIŠKUMO ŽENKLAS

Dalis pabėgėlių musulmonių, su kuriomis bendrauta atliekant lauko tyrimą, dėvi religijos nustatytą aprangą: galvą dengia hidžabu, rengiasi laisvais ir kūno formų neišryškinančiais drabužiais, slepiančiais rankas ir kojas. Kalbėdamos apie savo aprangą musulmonės pabrėžia, kad tai jų pačių laisvas, niekieno neprimestas pasirinkimas. Islamo religija joms itin svarbi, ir ši apranga yra jų santykio su musulmonų tikėjimu išraiška, ji suteikia saugumo pojūtį. Moterys teigė, kad tikėjimas padeda ištvirti sunkumus, suteikia paguodos, jėgų. Neigiamas visuomenės reakcijas – įkyrius, smerkiančius žvilgsnius, tyčinius stumtelėjimus, atsitrenkimus, užgauliojimus ar net apspjovimą, vengimą bendrauti, ignoravimą – musulmonės interpretuoja kaip visuomenės reakciją į jų dėvimą islamo religijos sankcionuotą aprangą ir priminimą, jog jos svetimos.

Moterys pasakojo, ką joms yra tekę išgyventi dėl išvaizdos, siejamos su islamu:

Darbe su tavimi nesielgia [maloniai – R. J.], nemato tavęs tokios, kokia esi, su tavimi nieko nekalba, niekas su tavimi nekalba. Niekas neina į draugystę [...] [Kartą netgi buvo incidentas, kai vyras darbe – R. J.] mane apspjovė ir nuėjo (VI. 40–50 m., ištekėjusi, neturi vaikų, interviu arabų ir anglų kalbomis).

Buvo, kad, pavyzdžiui, į mane dėl to, kad aš su skarele, žmonės ilgai žiūri. Paskui – atsitikimas, turbūt buvo 2014–2015 metai, gal 2013–2014; parduotuvėje manęs klausdavo: iš kur jūs? Aš sakydavau, kad esu totorė iš [valstybės pavadinimas – R. J.], o mano vyras iš [musulmonų dominuojama valstybė – R. J.]. Viena močiutė pasakė: tu geriau nesakyk, kad tu iš [musulmonų daugumos valstybės – R. J.], geriau sakyk, kad tu totorė iš [valstybės – R. J.]. Žinoma, man kėlė stresą, kad į mane žiūri. Dar buvo, irgi apie 2013 metus, kai vyras su šuniu ėjo [pro šalį – R. J.] ir [šuniui – R. J.] pasakė: musulmonai – fas! [siundė šunį ant moters – R. J.] (V. 30–40 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu rusų kalba).

Žinai, diskriminacija, žmonių žvilgsniai ir panašiai, ir žmonės daro atsitiktinius dalykus prekybos centruose: žmonės gali atsitrenkti į ją, trenkti jai ar panašiai. Tai tarsi subtilūs dalykai, bet ir priešiški (VIII. 20–30 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu arabų ir anglų kalbomis).

Tyrimo dalyvių pasakojami prieš jas nukreipti gąsdinantys poelgiai labai paveikia emocinę, psichinę savijautą. Priešiškumas pasireiškia, kaip pasakoja moterys, ne tik smulkesniais dalykais – pastūmimu, atsitrenkimu, bet ir tiesioginiais, agresyviais veiksmais, leidžiančiais suprasti, kad moteris nepageidaujama, nesava, svetima. Lietuvos visuomenės atvirai rodomą priešišumą moterys interpretuoja kaip atsaką į jų per aprangą rodomą religinę, musulmoniškąją, tapatybę. Tokią situaciją paaiškina stigmatos teorija:

Pagal apibrėžimą stigma paženklintas asmuo yra ne visai žmogus. Tuo remdamiesi mes kaip visuomenė taikome įvairių rūšių diskriminaciją ir veiksmingai, nors dažnai neapgalvotai menkiname jo gyvenimo galimybes. Kuriame stigmatos teoriją, ideologiją, kad paaiškintume jo nevisavertiškumą ir keliamą pavojų, kartais racionalizuodami priešišumą, grindžiamą kitais, pavyzdžiui, socialinės klasės, skirtumais (Goffman 1990: 15).

Vokietijoje atliktame etnografiniame tyrime Ruth Mandel aprašo, jog hidžabas yra tapęs simboliu, į kurį vietos visuomenė reaguoja itin neigiamai. Tyrėja sako, kad Vokietijoje matyti beveik obsesinis daugelio vokiečių nepritartimas musulmonių moterų galvos apdangalams viešose vietose. Tai esą laikoma vokiečių moralinių ir estetinių nuostatų pažeidimu (Mandel 2008: 127).

Lietuvoje gyvenančios musulmonės, dėvinčios hidžabą ar kitą islamo religijos sankcionuotą aprangą, savo neigiamas patirtis taip pat linkusios grįsti visuomenės išankstinėmis nuostatomis, susijusiomis su musulmonais, jų stereotipizavimu. Šių moterų pasakojimai aiškiai rodo stigmą, atsirandančią dėl išoriškai matomų aprangos detalių, rodančių priklausymą musulmonų kultūrai, ištikimybę islamo religijai. Visuomenės reakcija į musulmones ir tai, kaip šią reakciją sau aiškina pačios pabėgėlės, veikia jų emocinę, psichikos sveikatą, motyvaciją įsilieti į Lietuvos visuomenę, megzti kontaktus su lietuviais.

KALBA KAIP PRIEMONĖ SUSISAISTYTI SU VISUOMENE

Sociologiniai tyrimai rodo, jog kalbinės kompetencijos, gebėjimas komunikuoti vietos kalba labai svarbus siekiant sėkmingai adaptuotis ar įsitraukti (Bartochevis 2018: 80). Tai išryškėjo ir aptariamuose moterų pasakojimuose. Pabėgėlės pripažįsta kalbos reikšmę ne tik bendraujant, mezgant ryšius su lietuvių bendruomenių nariais: ji svarbi mažinant atskirtį, stiprinant savęs įgalinimą. Priimančios visuomenės kalbos mokėjimą aptaria ne vienas tyrimas iš prieglobsčio srities. Viena pabrėžiama:

Imigrantai vyrai vidutiniškai geriau moka kalbą nei jų bendraamžės moterys. Moterų padėtis nepalankesnė: tai nulemia prieš imigraciją įgytas išsilavinimas, socialiniai bei

ekonominiai veiksniai po imigracijos, įskaitant nelygias galimybes dalyvauti socialiniame, profesiniame ir švietimo gyvenime. Pabėgėlių kalbos mokėjimas prieš ir po imigracijos – svarbi lyčių problema, lemianti pabėgėlių moterų ir jų bendruomenių gerovę (Watkins, Razee, Richters 2012: 126–127).

Kalbos barjerą, negebėjimą laisvai bendrauti lietuviškai moterys nurodė kaip vieną iš aspektų, lemiančių svetimumo jauseną. Visos kalbintos pabėgėlės suvokia vietos kalbos svarbą norint sėkmingai įsiliesti į Lietuvos visuomenę, tačiau dėl kokių nors priežasčių dauguma nėra išmokusios kalbos tiek, kad galėtų bendrauti ar geriau prisistatyti. Vienos nori ir stengiasi mokytis dirbdamos, taip pat namuose su vaikais, kitos tobulina žinias kursuose, bet tvirtina, kad jų nepakanka, integruojantis suteikiama per mažai kursų valandų, per mažai galimybių tęsti ar kartoti kursus, gilinti įgūdžius. Be to, jos turi per mažai galimybių praktikuoti kalbą, pritaikyti praktiškai. Kalbėdamos apie patirtį Lietuvoje, moterys pasakoja ir apie situacijas, kai dėl kalbos barjero jos lieka izoliuotos, priklausomos nuo kitų asmenų, pavyzdžiui, vertėjų, todėl negali pačios sau atstovauti, megzti asmeninių santykių su žmonėmis. Ši atskirtis prisideda prie įvairių baimių ir nesusitikėjimo jausmo:

Aš bijodavau kiekvieną kartą. Aš nesusitikėjau daktarais ir žmonėmis, nes nesupratau jų (III. 40–50 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu anglų kalba).

Ši informantė pasakojo ribojusi bendravimą, kontaktus su lietuviais iš baimės likti nesuprasta, nesusitikėjo savimi, nes nesuprato lietuvių kalbos, o anglų kalba bendrauti irgi nebuvo įgudusi. Tai, anot jos, truko tol, kol ji išmoko keletą pagrindinių frazių ir pamėgino užkalbinti žmones. Pasakojo pamenanti, jog psichologinis lūžis, vėliau padėjęs lengviau mokytis kalbos, įvyko ligoninėje: ji suprato, kad jei šypsaisi ir mėgini kalbėtis lietuviškai, tau atsako tuo pačiu ir niekas nelinki blogo.

Kitos tyrime dalyvavusios moterys taip pat pasakoja apie dėl kalbos kylančius sunkumus. Nemokant lietuvių kalbos joms neretai tenka pasitelkti išmaniąsias technologijas ar kitus būdus susikalbėti su institucijų darbuotojais – pavyzdžiui, skambinti vertėjui, kad verstų kalbantis telefonu. Anot informančių, toks būdas priimtinas ne visoms. Iš įstaigos jos išeina negavusios norimos paslaugos, o ateidamos dar kartą būna priverstos ieškoti žmogaus, galinčio tarpininkauti ir vertėjauti.

Ji sako, kad, taip, ji nesusidūrė su niekuo, kas būtų sudėtinga, tačiau kai kurie žmonės jai sako: ne, telefonu to nedarome [vertėjas nenori versti telefonu – R. J.], o tada jie tiesiog nesistengia. Tuomet ji skambina [pažįstamam – R. J.] vertėjui. [Ji teigia, kad – R. J.] todėl kai kuriems žmonėms [ypač pabėgėliams – R. J.] sunku [gauti paslaugas, nueiti pas gydytojus – R. J.] (II. 40–50 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu arabų ir anglų kalbomis).

Kitos kalbintos moterys kaip privilegiją pabrėžia mokamą rusų ar anglų kalbą ir teigia, kad tai labai padeda joms dalyvauti visuomenėje – susikalbėti, išvengti keblių ar neigiamų situacijų:

Mes galvojom gyventi Kaune, pas gydytojus buvom ten, Kaune. Rukla netoli, autobuse mes nežinojom, kokioj stotelėj reikia išlipti, paklausėm ir nieko neatsakė; vieno paklausėm, kito paklausėm – nu kas? Galvojom: ne, čia nereikia gyventi. Bet dabar galvoju: kodėl aš negyvenu Kaune? Jei gyvenčiau Kaune, dabar gerai kalbėčiau lietuviškai, dabar taip galvoju.

Paskui atvykom į Vilnių, radom nebrangų butą [vienaame Vilniaus mikrorajonų – R. J.]. Ten man irgi nepatiko, bijojau. Bet tikrai niekas nebuvo agresyvus, visi kalbėjo ir rusiškai, ir angliškai, rankom, kojom susikalbėjome, ir „Maximoje“ ten [susikalbėdavome – R. J.]... Na ir kažkaip truputį atsipalaidavau.

Tada radome darbą, mano vyras nekalbėjo nei angliškai, nei rusiškai, nei lietuviškai, bet rado darbą [kepykloje – R. J.] – labai geras [darbas – R. J.], visi [viską – R. J.] paaiškina [rankomis – R. J.], [...] užtat nėra streso, depresijos (I. 30–40 m., ištekėjusi, turi vaikų, interviu lietuvių kalba).

Informantės patirtis liudija, kad vietos kalbos nemokėjimas steigia atskirtį, tačiau noras komunikuoti padeda bendrauti kitomis visuomenei žinomomis kalbomis ar būdais. Ši patirtis lėmė pabėgėlės šeimos sprendimą renkantis Lietuvos miestą, kuriame gyvens. Pašnekovė apgailestauja, jog pasirinko ne lietuviakalbį Kauną, o daugiakultūrį ir daugiakalbį Vilnių, esą todėl dabar nekalbanti lietuviškai taip gerai, kaip, tikėtina, būtų išmokusi Kaune. Tačiau Vilniuje jai ir jos šeimos nariams buvo lengviau prisitaikyti: čia galėjo lengviau susikalbėti ir kitomis mokamomis kalbomis. Vis dėlto reikia paminėti, kad pokalbis vyko lietuvių kalba, pašnekovė puikiai suprato, mokėjo pasakyti ir dėstyti mintis lietuviškai, ji siekia toliau tobulinti kalbos žinias. Kalbėdama apie savo patirtis pabrėžė dialogo su visuomene svarbą – norą bendrauti, susikalbėti, anot jos, parodomą „rankomis ir kojomis“. Ji taip pat minėjo, kad vykstant tokiam dialogui galima ne tik susikalbėti, bet ir dirbti, nebėra prielaidų stresui.

Kad kalba yra skiriamasis žmogaus bruožas, asmens tapatybę formuojanti kategorija, kultūros sudedamoji dalis, mini ir mokslininkai, nagrinėjantys tapatybės konstravimo procesus. Sociologo Artūro Tereškino apibendrinimu,

kalbėti – tai įkurdinti save pasaulyje, užimti poziciją, okupuoti socialinį lauką, susisieti su kitais socialiniais veikėjais produkcijos ir apsikeitimo procese. Per kalbą žmonių grupės aktualizuoja savo viltis, planus ir ambicijas. Be to, kalba yra dominavimo įrankis, integrali kovos dėl kitų dominavimo ir kontroliavimo dalis (Tereškinas 2011: 72).

Pabėgėlių patirtis atskleidžia, kad lietuvių kalba yra labai svarbi ne tik kaip komunikacijos priemonė. Kitataučių pastangos mokytis ir kalbėti lietuviškai Lietuvoje laikomos tam tikra lojalumo šaliai, pagarbos išraiška. Kalba – šiuo atveju lietuvių ir arabų – taip pat yra viena priemonių savam atskirti nuo svetimo, tai įtrauktį ir atskirtį formuojantis veiksnys. Informantės, kalbančios tik arabiškai ir nemokančios jokios kitos kalbos, Lietuvoje patiria stipresnę atskirtį, jų kontaktai su visuomene lieka riboti, jos gyvena izoliuotai. Lietuvių, anglų ar rusų kalbas mokančios moterys žymiai lengviau bendrauja ir susipažįsta su lietuviais bei kitais Lietuvoje gyvenančiais asmenimis, turi gerokai daugiau galimybių patirti įvairialypį socialinį gyvenimą.

IŠVADOS

Straipsnyje, remiantis interviu su Lietuvoje gyvenančiomis pabėgėlėmis musulmonėmis, nagrinėta, kaip moterys išgyvena ir reflektuoja savo kitoniškumą, įgyjantį išoriškai matomų skirtumų. Tai kitokia odos spalva, kitokią religinę tapatybę rodančios aprangos detalės, kita kalba. Straipsnyje taip pat siekiama parodyti, kokią įtaką pabėgėlių musulmonių kitoniškumo formavimui turi susikertančios tapatybių kategorijos: lytis, rasė, religija, statusas.

Kalbantis su pabėgėlėmis musulmonėmis atsiskleidė neigiamo jų susidūrimo su Lietuvos visuomene patirtis: įkyrūs žvilgsniai, užgauliojimai, įžeidūs gestai, nukreipti į moterų religiją ar išvaizdą. Šios patirtys sustiprina musulmonių pabėgėlių kitoniškumo, svetimumo pojūtį. Viena iš priežasčių, lemiančių neigiamas patirtis, pabėgėlės musulmonės laiko diskriminaciją dėl išvaizdos – tamsesnės odos ir plaukų spalvos. Bendraudamos su Lietuvos visuomene moterys konstruoja naują socialinę tapatybę, interpretuoja savo patirtį, saistosi ir įsiprasmina aplinkoje, mėgina sušvelninti savąjį kitoniškumą. Musulmonės moterys jį suvokia, lygina savo išvaizdą su lietuviams būdingesniais bruožais. Juo didesnis panašumas, juo mažiau neigiamų patirčių ir išgyvenamų marginalizuojančių praktikų. Panašumą ir skirtingumą moterys supranta pagal rasinio ir sociokultūrinio skirtingumo kategorijas, „baltumo“ kategoriją. Jos taip pat įvertina ne tik savo, bet ir kitų pabėgėlių bei savo vaikų patirtis, pagal tai keičia sąveikos su visuomene strategijas – su ja saistosi arba nuo jos atsiriboja.

Musulmonių religinę tapatybę vizualiai reprezentuoja išskirtinės aprangos detalės, ypač lengvai pastebimi ir atpažįstami galvos apdangalai. Pabėgėlės jaučia, kad šios aprangos detalės kartais skatina neigiamą visuomenės atsaką – tai gali būti įkyrus stebėjimas arba demonstratyvus ignoravimas, užgauliojimas, kiti priešiški veiksmai. Šis atsakas susijęs su apskritai Vakarų ir konkrečiai Lietuvos visuomenėje gajais stereotipais apie musulmonus, skatinančiais juos stigmatizuoti. Aktyvi vietinių žmonių reakcija į islamiškąją tapatybę būdinga ir kitoms Europos šalims,

pavyzdžiui, Vokietijai. Pabėgėlius priimanti visuomenė, dominuojanti grupė, turinti galios svertus, šitaip brėžia ribą, kas patenka į savųjų grupę, o kas priskiriamas svetimiesiems.

Musulmonės pabėgėlės apmąsto savo gebėjimą bendrauti lietuvių kalba ir daro išvadą, kad kalbos nemokėjimas ar silpnas mokėjimas taip pat turi įtakos marginalizacijai. Kalbos barjeras neleidžia užmegzti tiesioginio dialogo su lietuviais, apsunkina galimybę gauti tam tikrų paslaugų (pavyzdžiui, medicinos). Lietuvių kalbos nemokėjimas stiprina moterų pabėgėlių svetimumo pojūtį, jos jaučiasi nevisavertės, nes keliakalbystė Vakarų visuomenėse siejama su intelektu, išsilavinimu. Interviu dalyvavusios moterys, mokančios tas užsienio kalbas, kurias moka ir nemažai lietuvių (anglų ar rusų), lengviau susipažįsta su lietuviais, ir tai sumažina prielaidas kilti socialinėms įtampoms, padeda įveikti atskirtį. Tik savo gimtąja kalba kalbančios moterys pabėgėlės patiria dalinę, bet neretai ir visišką izoliaciją – laiką leidžia daugiausia šeimos aplinkoje, daugiausia bendrauja tik su ta pačia kalba kalbančiais panašaus likimo žmonėmis. Tai veikia jų emocinę ir psichologinę būklę, stiprina nesaugumą ir nepasitikėjimą nepažįstamaisiais.

INTERNETO ŠALTINIAI

- [1] Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai, 2022 m. rugsėjo 16–27 d. duomenys, Etninių tyrimų institutas, p. 11 (<http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/2022-m-rugsejo-16-27-d-duomenys/>).
- [2] Valdivia Angharad N. “Othering”, in: Laurie Ouellette, Jonathan Gray (eds.), *Keywords for Media Studies*, New York: NYU Press, 2017, p. 133–135 (<https://keywords.nyupress.org/media-studies/essay/othering/>).

LITERATŪRA

- Abu-Lughod Lila 2013. *Do Muslim Women Need Saving?*, Cambridge: Harvard University Press.
- Anthias Floya 2006. “Belongings in a Globalising and Unequal World: Rethinking Translocations”, in: *The Situated Politics of Belonging*, edited by Nira Yuval-Davis, Kalpana Kannabirān, Ulrike Vieten, London: SAGE, p. 17–31.
- Barth Fredrik 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bartochevis Vladas 2018. *Imigrantų integracijos iššūkiai: profesinio potencialo naudojimas Lietuvoje ir Portugalijoje*: daktaro disertacija, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Blažytė Giedrė 2017. *Imigracija dėl šeimos susijungimo Lietuvoje: lytis ir etniškumas socialinės adaptacijos procese*: daktaro disertacija, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Crenshaw Kimberlé 1991. “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color”, *Stanford Law Review* 43 (6), p. 1241–1299.
- Crossley Nick 1993. “The Politics of the Gaze: Between Foucault and Merleau-Ponty”, *Human Studies* 16 (4), p. 399–419.

- Čiubrinskas Vytis 2011. „Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi“, in: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, sudarė Vytis Čiubrinskas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 13–28.
- Daukšas Darius 2017. „‘Savas’ ir ‘kitas’ Norvegijos visuomenėje: Norvegijos lietuvių atvejis“, *Logos* 93, p. 133–141.
- Dieliautas Jurgis 2010. „Svetimas svetimumas“, *Inter-studia humanitatis* 11, p. 59–81.
- Giddens Anthony 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*, iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas, Vilnius: Pradai.
- Gingrich Andre 2006. “Conceptualising Identities: Anthropological Alternatives to Essentialising Difference and Moralizing about Othering”, in: *Grammars of Identity / Alterity: A Structural Approach*, edited by Gerd Baumann, Andre Gingrich, New York-Oxford: Berghahn Books, p. 3–17.
- Goffman Erving 1990. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, London: Penguin Books.
- Goldin Daniel 2022. “Prologue: Otherness”, *Psychoanalytic Inquiry* 42 (2), p. 99–100.
- Gove Jennifer, Watt Stuart 2004. “Identity and Gender”, in: *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*, edited by Keith Woodward, London, New York: Routledge, p. 43–78.
- Gullestad Mariane 2002. “Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism”, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 8 (1), p. 45–63.
- Hannerz Ulf 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*, London, New York: Routledge.
- Jakuvevičienė Raminta 2022. “Muslim Refugee Women as ‘Others’ in Lithuania: Applying Intersectional Approach”, *OIKOS: Lithuanian Migration & Diaspora Studies* 2 (34), p. 7–25.
- Kastoryano Riva 2010. “Codes of Otherness”, *Social Research* 77 (1), p. 79–100.
- Mandel Ruth 2008. *Cosmopolitan Anxieties. Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany*, Durham: Duke University Press.
- Pfaff-Czarnecka Joanna 2011. “From ‘Identity’ to ‘Belonging’ in Social Research: Plurality, Social Boundaries, and the Politics of the Self”, *Working Papers in Development Sociology and Social Anthropology* 368, p. 1–18.
- Račius Egdūnas 2016. *Musulmonai ir jų islamai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Said Edward 2006. *Orientalizmas*, iš anglų k. vertė Violeta Davoliūtė, Kazimieras Seibutis, Vilnius: Apostrofa.
- Savoniakaitė Vida 2014. „Įvadas: ar pažįstame sava ir kita?“, in: *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 11–31.
- Staszak Jean-Francois 2009. “Other / Otherness”, in: *International Encyclopaedia of Human Geography*, edited by Rob Kitchin and Nigel Thrift, Oxford: Elsevier Science, p. 43–47.
- Tereškinas Artūras 2011. „Imigrantai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje“, in: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės migracijos kontekste*, sudarė Vytis Čiubrinskas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 71–88.
- Waldenfels Bernhard 2011. *Phenomenology of the Alien*, Illinois, Evanston: Northwestern University Press.
- Watkins G. Paula, Razeė Husna, Richters Juliet 2012. “‘I’m Telling You... The Language Barrier is the Most, the Biggest Challenge’: Barriers to Education among Karen Refugee Women in Australia”, *Australian Journal of Education* 56 (2), p. 126–141.